

об'яснити зміною впливів в Римі, та й політичної ситуації — лише рішив, що ті попередні листи мусять бути фальзифікатами. А які на се навів докази — ми бачили.

Збираючи свій осуд про книжку у купу скажемо: Розвідка зовсім схиблена, крім деяких ліпших уступів, і навіть не оригінальна, бо не приносить нових поглядів, лише розпроваджує далше погляди зазначені у праці проф. Фрідріха. Автор завинив, що не знаючи славянських мов, забрав ся писати про річ, до котрої є славянські жерела і велика славянська література. Се так само, колиб хто писав про яку спірну точку середньовічної німецької історії не знаючи ні латинської ні німецької мови.

Др. М. Кордуба.

Gustave Schlumberger — *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, 1896, Париж, ст. VI+799.

Під сим титулом французький академік видав дальшу частину своєї історії Византиї в X в., розпочату монографією про Никифора Фоку (*Un empereur byzantin au X siècle. Nicéphore Phocas*, 1890); нова книга обіймає двадцять літ — від смерти Никифора до шлюбу Володимира з царівною (969—988), себ то царюванне Цимисхия і початок царювання Василя і Константина. Автор в передмові каже, що вложив у сю книгу семилітню працю, студуючи джерела письменні й археологічні до сього часу; окрім ріжнородних джерел він використав і досить значну літературу, вказану ним на с. 779--784. Книжка видана дуже розкішно, як і попередня. Д. Шлюмберже, спеціаліст в византийській штуці, подав тут звиш двіста гравюр, переважно предметів византийської штуки X і початку XI в.; правда, сі образки переважно не стоять ні в яким звязку з текстом і може з більшою користю могли б бути зібрані в спеціальній збірці, але у всякім разі інтересні й цінні — багато є тут матеріялу вперше опублікованого; для Руси автор подав небагато та й то переважно вже видане, відоме; при тім йому, очевидно, зістались невідомими мініятури до історії Скіїти, що ілюструють деякі з описаних ним подій (деякі з них подав Кондаков в своїй книзі „Русские клады“). З поданого ним археологічного матеріялу занотую печатку Василя і Константина (с. 708), інтересну для руських нумізматів своїми аналогіями з монетами Володимира.

В розвідці автора для нас мають безпосередній інтерес розділи присвячені Руси — війні Святослава з Цимисхием і відносинам Византиї до Володимира. Святославова війна росновіджена автором дуже широко: сам похід Цимисхия на Святослава зайняв близько сто сторін; описаний він гарно, легко і автор сам, очевидно, дуже пильнує гарної

форми. Він старанно використав досить значну російську літературу сієї війни і в передмові згадує про свої тяжкі детальні студії. Тим сі глави (I – III) я б поставив значно вище від історії русько-византийської війни в попередній праці автора. Одначе й тепер, треба признати, він трохи поверховно перейшов усю справу, ідучи за византийськими оповіданнями і не дуже заглиблюючись в деякі темні питання, вже зазначені в літературі. Так він дуже легко збуває собі нпр. битву при Аркадіополі, приймаючи без дальших клопотів византийську звістку не заглиблюєть ся в дуже тяжке і важне хронологічне питання про рік походу Цимисхия (с. 138 і 172); там де він робить екскурси в руську історію, він попросту іде за літописю (умови Руси з Греками — с. 150 і далі); як завзятий норманіст, автор не вагаєть ся навести вивід (Черткова) слова *корментов* від німецького *kommen* (с. 138). Взагалі, неважаючи на всю старанність і працю, вложену автором, його оповідання дуже небогато вносить в літературу свого предмета, навіть не знайомить читача докладно із звязаними з ним питаннями, хоч і далеко вище стоїть у всякім разі від иньшої монографії, що вийшла з ним разом — дра Сркуля.

В останній главі автор говорить між иньшим про союз Візантії з Володимиром і його охрещення. І тут він совістно познайомив ся з літературою, що безпосередно належала до русько-византийських відносин, і йде за працями Васілевского, Розена, Успенского; але иньша література Володимирового охрещення вісталась йому невідомою, і автор нпр. спокійно наводить літописне оповідання про вибір віри Володимиром. Справу охрещення самого Володимира автор зовсім з'їгнував і побіжно тільки кладе її на 989 рік, не згадуючи про суперечки і трудности, звязані з такою гадкою.

Зазначу його здогад (не новий), що літописне оповідання про посольство до Володимира могло виникнути з факта політичних посольств до Володимира (с. 708). Далі занотую його гадку, що Василь перейшов на агресивну війну з Вардою в перших тижнях 989 р. (с. 733) — по мову се за пізно.

Автор кінчить патетичними увагами про долю царівни Анни й порівнюючи її з долею її старшої сестри Теофано, як то кажуть, переборщив рішучо, порівнюючи тодішню Русь з сучасною Німеччиною: там *une nation de chevaliers, de bourgeois, d'artisans et de prêtres*, тут *populations sauvages, aux moeurs violentes, aux passions uniquement guerrières, groupées dans des agglomérations de huttes sordides pompeusement décorées du nom de villes. Elle allait chez ces barbares terribles, „les plus sales des hommes que Dieu a créés“, comme s'écrie Ibn-Fozlan qui les visita en l'an 922.* Можемо потішити шан. автора, що такої великої різниці між Німеччиною й Русію не було в X в.,

а що до чистоти, то акурат те саме написав про сучасних Німців иньший Араб (у Каазвіні), що про Русь Фадлан, котрий в додатку й не був на Русі.
М. Грушевський.

Summa Regum Romaeorrhosicarum (sic) — Ἑπαντα τὰ Ῥωμαιορρωσικά — Греки и Русь, Спб., 1898, ст. 43.

Під сим троязичним титулом, без імени автора, вийшов, як значить ся на окладинці — проспект „приготованої до друку повної збірки історично-літературних і археологічних фактів для оцінки характеру русько-византийських відносин в хронологічному порядку від давніх часів до 1453 р.“. Сей великий плян уложив собі д. Хрїзонт Лопарьов, петербурський археограф, що зробив собі імя кількома щасливими находками в старій руській і російській літературі, але в византийській науці досі нічим особливим себе не показав. Видана ним книжечка містить в хронологічному порядку ті звістки й факти, що мають увійти в задуманий ним корпус; автор при тім мав, як можна догадуватись з передмови, подвійну мету — дати „справочную брошюру“ і zarazом — доповнити свій запас фактів, звиваючи спеціалістів до доповнення його. Доповнити й поправляти тут, розумієть ся, прийдесть ся не одно (от нпр. я не знайшов згадки Масуді про похід Руси на Византию, оповідання ібн-Хардадбега чомусь стоїть під 856 р., хоч досліді де-Гуе пересунули час написання значно назад; не знати, по що звістка Табарі увійшла сюди, й ин.). Що до характеру підручника, то автору треба було давати більш детальні вказівки на джерела, тим часом у нього подаєть ся тільки імя автора, а часто навіть і зовсім не вказуєть ся на джерело. Він заявляє в передмові, що має замір повторити ще кілька разів видання сього проспекта; доки ми діждемось самого корпусу, сей проспект, перероблений справді в короткий підручник, з детальними цитатами і вказівками видань і літератури, міг би бути дуже користним.

Що до самого корпусу, то автор каже, що хотів дати з початку тексти з перекладом і апаратом, але тепер постановив обмежитись виданням текстів з перекладами і реєстром археологічного материялу; він запевняє, що сей корпус ним вже приготований до друку. Се, розумієть ся, дуже добре; тільки може було б ліпше зістати ся при початковім — ширшім пляні, виконавши його колективно, коли не стає сил самого автора. В Росії останніми часами византийська наука розвинула ся досить значно, і того рода колективна праця легко могла б бути сповнена. Нпр. одна з книгарських фірм (Пантелеева) заповіла недавно „Історію Византийської імперії“, написану д. Успенским разом із Васілевским й иньшими особами; відповідне видання задуманого д. Лопарьовим, зроблене теж ко-